דעת רבי אליעזר (מ"ד). וחכמים אומרים שפטור הוא מלשלם, כיון שבשעה שהיה בדרך היה עני, ואז נטל מתנות עניים כדין. והלכה כחכמים (שם, רע"ב ד"ה עני).

טו. לרבי אליעזר שצריך לשלם תמורת מתנות העניים שנטל, למי נותנם?

שנותן לעניי עירו (מלאכ"ש).

בעל השדה, אף על פי שהוא עני, אינו יכול ליטול לעצמו מתנות עניים משדהו, ולמדוהו חז"ל ממה שאמרה התורה ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם, וקוראים את הפסוק כאילו כתוב לא תלקט לעני, מכאן למדו אזהרה לבעל השדה עני שאסור לו ליטול הלקט לעצמו, והוא הדין לשאר מתנות עניים. במשניות להלן מבואר מיהו הנקרא בעל השדה לענין זה ומי לא.

משנה ה'

טז. מי שמחליף פירותיו עם פירות עני ממתנות עניים, אלו פירות חייבים ואלו פטורים מן המעשרות?

הנותן תבואה או פירות לעני תמורת מה שלקט העני, מה שנתן לו העני שהוא של לקט שכחה ופאה פטור מן המעשר, ומה שנתן בעל הבית לעני מתבואתו חייב במעשר, וחייב לעשר קודם שיתן אותו לעני (מ"ה, רע"ב ד"ה המחליף ד"ה ושל).

יז. באיזה אופן יכול בעל שדה לקבל מעשר עני משדהו?

שנים שקיבלו את השדה באריסות למחצה לשליש ולרביע, והם עניים, אסורים לקחת לעצמם מתנות העניים של השדה, כיון שעל ידי אריסותם הם נעשים כבעל הבית, ובעל הבית עני אסור בלקט של שדהו, שנאמר לא תלקט לעני, מכאן אזהרה לעני שלא ילקט לעצמו הלקט שלו, וחייב להפריש מעשר עני ולתת אותו לעני אחר. ומכל מקום כל זה הוא דוקא כל אחד על חלקו, שעל חלקו הוא נעשה כבעל הבית, ולא על חלק חבירו, ולכן מותרין ליתן זה לזה מתנות עניים, זה נותן לזה חלקו מעשר עני, וזה נותן לזה חלקו מעשר עני (מ"ה, רע"ב ד"ה שנים וד"ה באריסות, מלאכת שלמה).

יח. עני שקיבל שדה כדי לקצור, האם מותר ליטול לעצמו מתנות העניים של שדה זה, מתי, ומדוע?

המקבל שדה לקצור, אסור בלקט שכחה ופאה ומעשר עני ממה שקוצר (מ"ה). אמר רבי יהודה, אימתי הוא אסור, בזמן שקיבל ממנו שדה לקצור על מנת שיתן לבעל הבית מחצה שליש ולרביע, שאז זכה במחובר, ולכן אסור לקחת לעצמו מתנות עניים כמבואר לעיל. אבל אם אמר לו בעל הבית שליש מה שאתה קוצר יהיה שלך, אז לא זכה רק בתלוש ואינו נקרא בעל השדה כלל, ומותר בלקט ובשכחה ובפאה, ואסור במעשר עני (שם, רע"ב ד"ה שקבלה).

יט. כשאמר לו בעל השדה שליש מה שאתה קוצר יהיה שלך, מדוע אסור לקחת המעשר עני לעצמו?

מכיון שמעשר עני ניתן רק מן התלוש, וכשהוא תלוש כבר זכה בחלקו ולכן אינו יכול ליטלו לעצמו (תוי"ט ד"ה ואסור, מלאכ"ש).

כ. מדוע יכול ליטול שכחה לעצמו, הלא גם היא חיובה רק בתלוש?

אף על פי ששכחת העמרים היא בתלוש, בשעת העימור, מכל מקום כאן פטור הואיל ואינו נקרא קצירך הואיל ולא זכה אלא בתלוש (רע"ב ד"ה שקבלה).

כא. לעיל פ"ד מ"ו מבואר כי לרבי יהודה גר שנתגייר לאחר קצירה חייב בשכחה. לפי האמור כאן מדוע חייב, והרי בשעת קצירה היה גוי?

גר שנתגייר לאחר קצירה שהוא חייב בשכחה לרבי יהודה כמבואר שם, היינו משום דסוף סוף שדה זה הוא שלו ונקרא שדך, ולכן חייב, מה שאין כן באופן הנ"ל שאינו שדהו וגם לא נקרא קצירך כיון שלא זכה רק בתלוש (רע"ב ד"ה שקבלה).

כב. גר שנתגייר אחר שנקצרה שדהו, מאיזה מתנת עניים נפטר?

פטור מן הלקט הואיל ועיקרו במחובר, ואז היה גוי, ואחר הקציר אינו מתחייב, שבזמן הקציר לא נקרא קצירך הואיל והיה אז גוי (רע"ב ד"ה שקבלה).

משנה ו'

כג. המוכר את שדהו, מי מותר במתנות העניים, באיזה אופן, ומדוע?

מי שמכר לחבירו את שדהו והקמה הצומחת בה, המוכר מותר במתנות העניים אם הוא עני, והלוקח אסור, שהמוכר שוב אינו בעל השדה והרי הוא כשאר עניים. אבל מכר את הקמה בלבד ושייר השדה לעצמו, שניהם אסורים בלקט שכחה ופאה, שאצל המוכר אני קורא שדך ואצל הקונה אני קורא קצירך (מ"ו, רע"ב ד"ה המוכר שדהו וד"ה המוכר מותר).

כד. האם מותר לאדם לשכור פועל עני ולהתנות עמו שחלק משכרו יהיה מה שבנו של הפועל ילקט אחריו, ומדוע?

לא ישבור אדם את הפועל על מנת שילקט בנו אחריו (מ"ו), דהיינו שעל ידי כן הפועל מנכה לו מן השכירות, משום שנמצא פורע חובו משל עניים (רע"ב ד"ה על מנת).

כה. האם מותר לאדם להתערב בנטילת הלקט על ידי העניים, ומה אומר על זה הכתוב?

מי שאינו מניח את העניים ללקט, או שהוא מניח את אחד ואחד לא, או שהוא מסייע את אחד מהן, הרי זה גוזל את העניים. ועל זה נאמר אל תסג גבול עולים (מ"ו), כלומר שבמקרא כתוב עולם, ועל זה אומרים אל תקרי עולם אלא עולים. ופירושו, יש אומרים שעולים הם עולי מצרים, והכוונה, שלא תשנה האזהרות שבתורה שנתנה ליוצאי מצרים. ויש אומרים שעולים אלו בני אדם שירדו מנכסיהם, וקורא להם עולים לשון כבוד, כדרך שקורין לעיור סגי נהור (רע"ב ד"ה אל תסג).

בגמרא חולין משמע שעני התובעו ראשון יכול להוציאו מידו. ובירושלמי אמרו

שני סוגי שכחה מצינו בתורה, שכחת עומר ושכחת קמה. שכחת עומר היא כששוכח לקחת עומר מן העומרים שבשדה, ושכחת קמה היא כששוכח לקצור מן התבואה שבשדה, שבשני האופנים ציותה התורה להשאירם לעניים ולא לקחתם. במשניות הבאות מבוארים דיני שכחה, מתי הוי שכחה ומתי לא.

משנה ז'

כו. העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית, מתי הוא שכחה ומתי לא?

העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית, אינו שכחה (מ"ז). וזה דוקא כשבעל הבית בשדה, שאז הוא זוכה בעומר זה, אבל בעל הבית בעיר הרי הוא שכחה אף על פי שלא שכחו בעל הבית (רע"ב ד"ה ולא שכחו).

כז. העומר ששכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, האם הוא שכחה?

שכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, הרי זה אינו שכחה (מ"ז).

כח. באיזה אופן אין העומר שכחה אף על פי ששכחוהו גם בעל הבית וגם הפועלים?

עמדו עניים בפניו או שחפוהו בקש, ומחמת זה שכחוהו, הרי זה אינו שכחה (מ"ז). והטעם כתב בתפא"י שכל שכחה שאינה מחמת עצמה אינה שכחה. ובשנות אליהו כתב שהוא כשכחה מחמת אונס. ובמשנה אחרונה כתב שהוא קנס לעניים באופן זה שבא השכחה מחמתם, אבל אם נתכסה מאליו על ידי עפר או קש הרי זה שכחה.